

DE RELATIE (FORENSISCH) WELZIJSWERK EN STRAFRECHT IN DE ONTWIKKELING NAAR EEN 'ACTIVERENDE' VERZORGINGSSTAAT

Maria BOUVERNE-DE BIE*

Met het eind 1994 gesloten samenwerkingsakkoord tussen de Staat en de Vlaamse Gemeenschap inzake de 'sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale integratie' kreeg de met de staatshervorming van 1980 ingezette beleidsontdubbeling wat de hulpverlening aan volwassen justitiabelen betreft definitieve vorm. Het Samenwerkingsakkoord gaat ervan uit dat de hulpverlening aan gedetineerden en hun gezin een gezamenlijke opdracht is van Justitie en van de Vlaamse Gemeenschap. De samenwerking tussen beide diensten moet via het in elke gevangenis aanwezige welzijnsteam op een permanente en gestructureerde wijze gestalte krijgen. De door de welzijnsteams te verzekeren hulpverlening omvat luidens het samenwerkingsakkoord twee belangrijke dimensies, met name een humane en welzijnsgerichte strafuitvoering enerzijds, het waarborgen van de sociale hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en hun gezin anderzijds. In deze bijdrage wordt de vraag gesteld hoe beide dimensies zich tot elkaar verhouden in het licht van de ontwikkeling naar een 'activerende' verzorgingsstaat. Gewezen wordt op het niet eenduidige karakter van deze ontwikkeling, en op de in deze ontwikkeling besloten aandachtspunten voor het (forensisch) welzijnswerk.

De relatie tussen strafuitvoering en welzijnswerk

De concrete werking van de welzijnsteams wordt mede bepaald vanuit de discussie over hoe beide dimensies zich tot elkaar verhouden. Het uitgangspunt hierbij is dat de finaliteit van het strafrecht fundamenteel verschilt van deze van het actuele welzijnswerk (DUPONT, 1986). De finaliteit van het strafrecht ligt in het realiseren van *normconformiteit*; sociale integratie is van daaruit te zien als het kunnen functioneren op een maatschappelijk aanvaarde manier. De finaliteit van het actuele welzijnswerk ligt in het realiseren van de mogelijkheid een *menswaardig bestaan* te leiden; sociale integratie is van daaruit te zien als het leren op een zinvolle wijze om te gaan met de omgeving. Deze benadering houdt een erkenning in van het recht in hoofde van eenieder van zich te emanciperen ten overstaande van die situaties waarin men ervaart dat de menselijke waardigheid miskend wordt. De hulpverlening is in dit licht te zien als een doorgangsbied tussen het private en het publieke domein. Hulpverleners betekent dan: al

* Universiteit Gent.

werkende samen met de hulpvrager ontdekken hoe een werkbare spanning gerealiseerd kan worden tussen individuele aspiraties en maatschappelijke verwachtingen. Hulpverlening wordt gezien als de concretisering van een *agogisch project*, waarin hulpverleners en hulpvragers samen leren hoe anders de samenleving er mogelijks zou kunnen uitzien, wanneer we ons handelen toetsen aan het criterium van de menselijke waardigheid (VANDENBROECK, 1999). Hulpverlening en maatschappelijke analyse worden aldus duidelijk met elkaar verbonden. Mede op grond hiervan is deze hulpverlening *per definitie vrijwillig*: elk maatschappelijk engagement dat oprecht wil zijn start immers bij de erkenning van deze mens, in deze concrete situatie, wat inhoudt dat hulpvragers gezien moeten worden als mede-mensen, en niet als hefbomen om de wereld te beheersen of te veranderen (RAES, 1995b).

Ofschoon het strafrecht duidelijk andere objectieven nastreeft dan het welzijnswerk, is het strafrecht niettemin relevant voor het welzijnswerk. Hierbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen een negatieve en een positieve welzijnscomponent van het strafrecht (DUPONT, 1986). De negatieve welzijnscomponent houdt in dat het strafrecht door zijn aard zelf onwelzijn creëert. De welzijns-teams staan hier voor de drievoudige taak het subjectief onwelzijn te lenigen dat door het strafrecht wordt teweeggebracht, kritisch de vraag te stellen of deze strafrechterlijke interventie wel nodig is/was en niet vermeden kan/kon worden, en constructief een bijdrage te leveren tot het uitwerken van alternatieve oplossingsmogelijkheden. De positieve welzijnscomponent van het strafrecht ligt in het preventief streven: de strafuitvoering is immers gericht op het voorkomen van feiten die slachtoffers maken, hetzij rechtstreekse slachtoffers, hetzij onrechtstreekse, met name de naastbestaanden van verdachten, van delictplegers en van rechtstreekse slachtoffers. De welzijnsteams staan hier voor de taak erover te waken dat de positie van het slachtoffer niet verergert, en programma's uit te bouwen waarin de gevolgen van slachtofferschap maximaal bestreden worden.

De geschetste verhouding tussen de dimensies strafuitvoering en welzijnswerk vertrekt vanuit een welzijnsbenadering. Dit is een bewuste keuze. Deze keuze betekent geenszins dat de gedwongen hulpverlening in het kader van de strafuitvoering niet belangrijk geacht wordt. Immers, 'zolang het strafrecht bestaat, zal hulpverlening als modaliteit van strafrechtelijke reactie bestaansrecht hebben. (...) Doch dáár ligt de nieuwe uitdaging niet. De nieuwe uitdaging bestaat erin beslist en creatief te werken aan een toekomst: het strafrecht in de schaduw van het welzijnswerk' (DUPONT, 1986, 24).

De keuze voor een welzijnsbenadering

De keuze om de nadruk te leggen op de te realiseren welzijnsbenadering ligt in de vaststelling dat in de actuele ontwikkelingen het welzijnswerk gevat wordt in sterk defensieve strategieën, waardoor het perspectief van een principieel vrijwillige hulpverlening dreigt verlaten te worden ten voordele van een meer controlerende benadering (BOUVERNE-DE BIE, 1995; 1998). De achtergrond van deze perspectiefverschuiving is terug te vinden in het debat over de zogenaamde 'activerende verzorgingsstaat'. Kerngedachte in dit debat is dat de verzorgingsstaat

in haar huidige vorm niet langer aangepast is aan de samenleving van vandaag, en dat nieuwe vormen van sociale bescherming moeten uitgedacht worden. De ontwikkeling van een 'activeringsbeleid' wordt gezien als een richtinggevend concept ter zake; in werkelijkheid gaat het evenwel om een veeleer vaag concept, waaronder verschillende ideologische ladingen schuil gaan (VRANKEN, GELDOLF & VAN MENXEL, 1997). Vanuit een emancipatorisch perspectief betekent activering dat de overheid meer moet doen dan 'vangnetten' creëren voor wie maatschappelijk uitgesloten wordt; de overheid moet een beleid voeren waarin eenieder maximale ontplooiingskansen krijgt. Anderen zien in activering vooral een mogelijkheid om te voorkomen dat geprofiteerd wordt van sociale uitkeringen en sociale voorzieningen: zij benadrukken dat de door de overheid gecreëerde 'vangnetten' in realiteit 'nestelruimte' bieden voor mensen die zich niet willen integreren. Ook budgettaire overwegingen ondersteunen deze redenering. Nog andere stromingen stellen de vragen of de vooropgestelde activeringsmaatregelen uiteindelijk niet ten nadele zullen werken van de zwakste groepen in de samenleving. Haaks immers op de conceptuele vaagheid van het activeringsbegrip, staat de concreetheid van de beleidsmaatregelen. Activering gaat doorgaans gepaard met een vorm van 'contractualisering'. De door de overheid geleverde inspanning (uitkering, sociale begeleiding) wordt gekoppeld aan een tegenprestatie van de rechthebbende burger, die op straffe van sanctiëring, bereid moet zijn actieve inspanningen te leveren om zich te integreren. Gevreesd wordt dat deze contractualisering in de praktijk uitdraait op een terugkeer naar de caritas, waarbij rechten op sociale bescherming opnieuw in belangrijke mate als gunsten ervaren worden.

Voor een goed begrip van deze discussie is het nodig nader in te gaan op de betekenis van het 'recht op een menswaardig bestaan'. Het recht op een menswaardig bestaan is een internationaal erkend mensenrecht en werd in 1993 opgenomen in de Grondwet van België (art. 23 G.W.). In de rechtsliteratuur wordt een ruime discussie gevoerd over de reikwijdte van dit recht.

Minimalistische interpretaties verwijzen naar de veeleer symbolische betekenis van het recht op menswaardigheid; maximalistische interpretaties wijzen op de autonome betekenis van een recht op een menswaardig bestaan. De rechtsgevolgen zijn in deze interpretatie verregaand: elke regeling of behandeling zou dan de toets van de menselijke waardigheid moeten kunnen doorstaan (HUBEAU, 1995). In deze interpretatie wordt de *agogische dimensie* van het recht op een menswaardig bestaan benadrukt: het recht op menswaardig bestaan wordt verbonden met een recht op maatschappelijke dienstverlening.

Deze maatschappelijke dienstverlening wordt gezien als tussenkomst om mee vorm te geven aan de sociale verhoudingen in de samenleving en als een hefboom tot realisatie van een grotere gelijkheid en vrijheid in hoofde van eenieder (RAES, 1995a). Het gaat dan om het maatschappelijk engagement 'een aan deze tijd eigen nieuw sociaal probleem' op te lossen, namelijk: 'dat van de blijvende armoede en marginalisering' (VAN LANGENDONCK, 1981). Het welzijnswerk wordt in deze benadering los gemaakt van zijn dienstbaarheid aan elites, en appel wordt gedaan op een autonome opdrachtbepaling, vanuit de erkenning van het recht, de mogelijkheid en de humane opdracht van eenieder mee geschiedenis te schrijven.

In de praktijk van het welzijnswerk wordt deze agogische dimensie geconcretiseerd in de erkenning dat een 'menswaardig bestaan' een per definitie intersubjectief begrip is, wat inhoudt dat eenieder het recht heeft een eigen zienswijze terzake te formuleren en hiervoor gehoor te vinden. Aangenomen wordt, onder meer in de rechtspraak betreffende de uitvoering van de OCMW-dienstverlening, dat een zekere mate van zelfbeschikking inherent deel uitmaakt van de maatschappelijke dienstverlening.

Anders gezegd: mensen hebben het recht te *participeren* aan de discussie over wat een menswaardig bestaan is, en welke tussenkomsten vereist zijn om dit menswaardig bestaan voor eenieder mogelijk te maken. Dit participatieve uitgangspunt erkennen we in de beweging die het welzijnswerk maakte, en nog steeds maakt 'naar het probleemveld toe'. Dit betekent dat de mogelijke diversiteit van zienswijzen m.b.t. wat 'welzijn' is erkend wordt, en dat de meerwaarde van deze diversiteit ingezien wordt. Uitgangspunt is een positieve welzijnsbenadering: niet enkel tegemoetkoming aan een onwelzijn, doch de bevordering van welzijn op zich staat voorop. De karakteristieken van een rechtenbenadering, met name bereikbaarheid, beschikbaarheid, betaalbaarheid, bruikbaarheid en begrijpbaarheid, worden van daaruit vertaald naar een gedifferentieerd aanbod van maatschappelijke dienstverlening. Ook in de discussies over de uitvoering van het samenwerkingsakkoord Justitie-Vlaamse Gemeenschap, in de inventarisaties opgemaakt door de 'Interdepartementale Commissie Hulpverlening aan gedetineerden' en in de praktijk van de welzijnsteams vinden we dit streven naar een gedifferentieerd aanbod terug.

Het in dit streven naar differentiatie besloten participatieve uitgangspunt is evenwel niet evident. De erkenning van welzijn als een intersubjectief begrip staat in een spanningsverhouding tot een historisch steeds ingrijpender gebleken zorgtraditie.¹ Ofschoon erkend wordt dat 'welzijn' en niet 'aanpassing' de prevalerende gedachte moet zijn bij welzijnsinterventies, wordt er tegelijk vaak van uitgegaan dat de plaats van het welzijnswerk in het maatschappelijk leven een principieel aanvullende, *c.q.* plaatsvervangende plaats is. Aangenomen wordt dat het welzijnswerk zich curatief, en ook preventief moet richten tot 'personen en gezinnen die op bepaalde ogenblikken onvoldoende bekwaam of bij machte zijn ten volle hun rol te spelen in de maatschappelijke instituties en voorzieningen' (BAERT, 1991, 22). Menswaardigheid wordt in deze benadering gerelateerd aan de vaststelling van een tekort, een deficit. De criteria tot tussenkomst worden in deze benadering vooral gezocht in de maatschappelijke ontwikkelingen: uitgangspunt is de vraag welke ondersteuning mensen actueel nodig hebben om aan te kunnen sluiten bij wat de samenlevingsverwachtingen op dat moment zijn. Uitgaande van de idee dat de voorwaarden voor algemeen en voor individueel welzijn fundamenteel samenvallen, wordt de *zorg* benadrukt die nodig is opdat eenieder in deze voorwaarden gesteld zou worden. Deze zorgbenadering is op zich zeer waardevol, doch niet radicaal genoeg, omdat ze voorbijgaat aan de zienswijze van die mensen die zich in de actuele maatschappelijke ontwikkelin-

1. De term 'zorg' wordt in verschillende betekenissen gehanteerd, wat tot begripsverwarring kan leiden. Met 'zorgtraditie' duiden we hier expliciet op een bepaalde traditie in de welzijnszorg als institutionele benadering van sociale problemen. Het gaat m.a.w. niet om 'zorg' in de relationele betekenis van 'zorgen voor elkaar'.

gen en dominante zienswijzen niet kunnen of willen herkennen, en omdat ze voorbijgaat aan de vraag of deze maatschappelijke ontwikkelingen de toets van de menselijke waardigheid kunnen doorstaan. Het feit dat mensen in staat zijn maatschappelijk te functioneren, zegt m.a.w. nog niets over hun welzijn.

De welzijnsparadox van een humane strafuitvoering

Niettemin bestaat in de actuele ontwikkelingen een toenemende druk om het welzijnswerk terug te laten plooiën op zijn zorgtraditie. De oorzaken van deze toenemende druk liggen voor een deel in de toename van het aantal hulpvragers en de toenemende complexiteit van probleemsituaties. Fundamenteel verwijst de toenemende druk naar het veranderd tijds kader waarin we leven, of m.a.w. de vaststelling dat onze samenleving structureel verandert. Deze structurele verandering bestaat erin dat de omstandigheden waarin we leven niet langer mede beïnvloed worden door 'externe risico's', maar in toenemende mate door zgn. 'voortgebrachte risico's'. Een extern risico is een risico dat een individu als het ware van buiten af treft, maar dat zich voldoende regelmatig en frequent voordoet in een populatie om min of meer voorspelbaar te zijn, en dus ook verzekeraar. Voorbeelden van dit soort risico's zijn verweduwing, ziekte, ouderdom ...; het gaat om gebeurtenissen waardoor mensen niet langer in staat zijn om via de arbeidsmarkt een menswaardig bestaan te realiseren. Een voortgebracht risico daarentegen betreft risico's die gelegen zijn in de wijze zelf waarop de ontwikkeling van de samenleving vorm gegeven wordt, voornamelijk via de vooruitgang van wetenschap en technologie. Het zijn risico's verbonden met de menselijke interventie in de natuur, en doordringen in het persoonlijke en sociale leven. Het gaat vooral om risico's waar we weinig of geen ervaring mee hebben: sociaal-economische risico's, waardoor steeds grotere groepen van de bevolking uitgesloten worden van participatie op de industrieel gecreëerde arbeidsmarkt; ecologische risico's, die nieuwe risico's (nieuwe ziektebeelden b.v.) en sociale problemen stellen, individualiseringsrisico's of de risico's besloten in een veranderende verhouding tussen individu en maatschappij, en waarbij van mensen een steeds grotere ik-sterkte wordt gevraagd, een sterkte die niet iedereen evident leert opbrengen (GELDOLF, 1999; LAMMERTYN, 1999). Het effect van deze voortgebrachte risico's is zichtbaar, niet enkel in het toenemend aantal mensen dat beroep doet op maatschappelijke dienstverlening, maar vooral ook in de *toenemende heterogeniteit* van deze groep. Waar deze heterogeniteit begrepen wordt, los van de maatschappelijke context waarin deze zich manifesteert, treedt een nieuw risico op: het risico van culpabilisering, ten nadele van jongeren b.v., en ruimer ten nadele van elkeen van wie gedacht wordt dat ze zich niet of onvoldoende leerden invoegen in wat 'samen leven' nu eenmaal betekent. Een logische consequentie lijkt het streven tot activering van dit leerproces, waarbij appèl gedaan wordt op de persoonlijke inzet tot sociale integratie die van eenieder verwacht kan worden.

Het activeringsdiscours roept niettemin vele vragen op (VRANKEN, GELDOLF & VAN MENXEL, 1997; HUBEAU, 1997). Houdt activering niet het risico in dat op deze wijze nieuwe, ongewenste vormen van uitsluiting ontstaan, en een moderne vertaling gegeven wordt aan het oude onderscheid tussen 'bonafide' en 'mala-

fide' armen: diegenen die wel willen, maar niet kunnen enerzijds (en voor wie een passende tegemoetkoming rechtvaardig is) en zij die als koppig en 'hardleers' ervaren worden (en voor wie gestrengheid dan aangewezen is)? Is de toegenomen instroom naar justitie niet voor een deel ook in dit licht te zien? Is het appèl op de in principe vrijwillige hulpverlening tot opname van taken in het kader van de strafuitvoering geen teken dat wel humanisering van de strafuitvoering – met als finaliteit normconformiteit – opgenomen wordt in het project van de actieve/activerende verzorgingsstaat, maar dat het streven naar menswaardigheid enkel minimalistisch haalbaar wordt geacht? En: hoe realistisch is dit streven naar normconformiteit: worden normen hier niet te zeer in abstracto geformuleerd, los van de vraag of de realisatie ervan in de praktijk haalbaar is?

Met deze vragen raken we een belangrijk discussiepunt, dat omschreven zou kunnen worden als de 'welzijnsparadox van een humane strafuitvoering'. De humaniseringsbeweging die actueel in de strafuitvoering uitgetekend wordt (DUPONT, 1997) omvat, wat de welzijnsteams betreft, het appèl op het ter beschikking stellen van een aanbod van maatschappelijke dienstverlening, dat in beginsel zo gedifferentieerd mogelijk moet zijn, zij het niet dwingend, en zo nauw mogelijk moet aansluiten bij de noden en behoeften van de gedetineerde, dit mede in het perspectief van zijn toekomstige wederopname in de vrije samenleving. Dit appèl van justitie op welzijn houdt in de actuele ontwikkelingen evenwel het risico in dat de ontwikkeling van een welzijnsbenadering in verdrukking komt, doordat die argumenten uit het activeringsdebat benadrukt worden, die voorbijgaan aan de dialoog met de mensen waarover het gaat, en die een, louter vanuit maatschappelijke verwachtingen, bepaalde integratievereiste eenzijdig vooropstellen. De betrokken gedetineerden kunnen het op deze integratievereiste gebaseerde aanbod enkel aannemen of weigeren, zonder garantie dat de betekenis van deze acceptatie of weigering ooit begrepen zal of kan worden. Tegelijk, en paradoxaal, is er bovendien het risico op een mogelijks grotere instroom in justitie: naarmate mensen in het kader van strafrechtelijke vordering of uitspraak mogelijkheden krijgen tot opleiding, arbeidstrajectbegeleiding, verzorging e.d.m. zou justitie cynisch gezien kunnen worden als een mogelijkheid om tot integratiemogelijkheden te komen, die in de vrije samenleving niet radicaal genoeg gewaarborgd worden. Ten gronde houdt deze paradox een risico in op toenemende rechtsongelijkheid: de justitiële interventie treft individuen en bevolkingsgroepen immers op een verschillende wijze. In een aantal situaties betekent de justitiële tussenkomst een breuk ten opzichte van een voorheen succesvol verlopend integratiepatroon; in andere situaties is de justitiële interventie een fase in een verderschrijdend proces van sociale uitsluiting. Verwacht kan worden dat vooral naarmate de aansluiting met de samenleving minder sterk was, ook minder gebruik gemaakt zal worden van het ter beschikking gestelde aanbod, zonder dat – *a fortiori* gegeven de beperkte middelen en de grote instroom – voldoende de vraag gesteld wordt welke methodische inspanningen nodig zijn om na te gaan hoe eenieder op maatschappelijke integratie en participatie kan aangesproken worden, inclusief de vraag welke maatschappelijke basisvoorwaarden hiervoor nodig zijn (BOUVERNE-DE BIE, 1998).

Pleidooi voor een reflexieve uitbouw

In het licht van deze ontwikkelingen staan de welzijnsteams – zoals het welzijnswerk algemeen – voor de fundamentele opdracht hun werking en aanbod in hoge mate reflexief uit te bouwen, uitgaande van de vraag in welke relatie men strafuitvoering en welzijnswerk concreet wil zien, en wat dit dan fundamenteel betekent, zowel naar een humane strafuitvoering als naar de ontwikkeling van een autonome hulpverlening. Deze vraag is niet in zijn globaliteit te beantwoorden, doch vergt een voortdurende en overwogen analyse, op basis van exemplarische praktijksituaties. Deze exemplarische benadering is in de actuele werking van de welzijnsteams herkenbaar: de vormgeving aan het welzijnsteam gebeurt in de praktijk veelal via de geleidelijke uitbouw van diverse subteams, die onderling op elkaar afgestemd worden, en samen het welzijnsteam vormen. Deze benadering zou geradicaliseerd kunnen worden, door de keuze voor de oprichting van een subteam uitdrukkelijker dan nu gebeurt te verbinden met een expliciete motivering van de betekenis van dit aanbod naar de concrete verbetering van de situatie van justitiabelen en hun naastbestaanden. Op deze wijze oriënteren de welzijnsteams zich, vanuit een uitgesproken vindplaats van 'onwelzijn', op het debat over het in onze samenleving te voeren sociaal beleid. De actuele ontwikkelingen in de strafuitvoering (MINISTER VAN JUSTITIE, 1996; DUPONT, 1997; PETERS & VAN ACKER (eds.), 1997; SNACKEN, 1998) vergen een noodzakelijke afstemming tussen justitieel beleid en sociaal beleid. In deze afstemming hebben de welzijnsteams een scharnierfunctie. Echter, precies omwille van deze scharnierfunctie is het nodig de afstemming tussen justitieel en sociaal beleid *uitdrukkelijk* en *prioritair* te zien vanuit het 'recht op een menswaardig bestaan' als sociaal grondrecht, veeleer dan vanuit de nood aan een meer doelmatige strafuitvoering, door een meer sociale inbedding ervan. Deze sociale inbedding is op zich belangrijk en nastrevenswaardig. Echter, het sturend concept voor de maatschappelijke reactie op normovertredend gedrag moet gevoed kunnen worden vanuit een denken over verbondenheid en maatschappelijke solidariteit. Onze maatschappelijke reactie moet gevoed kunnen worden vanuit een bewust doordenken van de sociale problemen van deze tijd, en wordt liefst niet gekleurd vanuit verdedigingsreflexen, ingegeven door de angst deze sociale problemen niet te kunnen beheersen.

Het pleidooi voor een reflexieve uitbouw, met nadruk op de erkenning van de onderscheiden dimensies van strafuitvoering en vrijwillige hulpverlening, lijkt niet voor de hand liggend, gezien de actuele maatschappelijke context, en gezien de hoge *case-load* en de ruime waaier van problematieken waar de welzijnsteams mee geconfronteerd worden. Het pleidooi is niettemin te verantwoorden, vanuit het reële risico verstrikt te geraken in al te vertrouwde, doch weinig adequaat blijkende tegenstellingen en denkkaders. Voor de welzijnsteams betekent dit risico dat zij sluipenderwijze terugvallen op bekende (zij het weinig werkbaar gebleken) reclasseringsconcepten, ingesloten binnen de sfeer van de strafuitvoering, en uitgaande van een vrij anekdotische benadering van het hulp- en rechtdebat. Onder 'anekdotisch' wordt dan verstaan, dat de discussie gefocust wordt op een onderlinge afbakening van taken, eerder dan op een uitdieping van de onderscheiden dimensies verbonden aan de hulpverlening in een forensische setting. Er is bovendien de vaststelling dat de hulpvragers ook in de

forensische setting een in toenemende mate heterogene groep vormen, die enkel op het niveau van de confrontatie met een justitiële interventie homogeen geïdentificeerd kan worden. Deze differentiatie noopt tot hernieuwde reflectie over de verhouding tussen gedwongen en vrijwillige hulpverlening, in de zin dat de afweging tussen beide moet starten bij de wens eenieder die hulp te geven die hem of haar maximale mogelijkheden biedt én tot aansluiting bij samenlevingsverwachtingen én tot ontplooiingsmogelijkheden binnen deze samenleving. De 'vrijwilligheid' van het aanbod mag in deze zin geen voorwendsel zijn om mensen op verantwoordelijkheid aan te spreken, zonder de vraag te stellen naar de maatschappelijke voorwaarden waarbinnen mensen deze persoonlijke verantwoordelijkheid kunnen erkennen en vorm kunnen geven. Evenmin mag het 'gedwongen' karakter van de hulpverlening ertoe leiden mensen te helpen, zonder dat de vraag gesteld wordt of zij in deze hulpverlening ook tot hun recht kunnen komen, d.w.z. zich op persoonlijke verantwoordelijkheid aangesproken en hierin erkend weten. Tegelijk mag het streven tot marginalisering van de strafrechtelijke interventie geen voorwendsel zijn om het debat over een humane strafuitvoering niet te voeren. Beide hulpverleningsdimensies zijn m.a.w. essentieel. Ze vergen beide een goede uitbouw, vanuit de blijvende nadruk evenwel op de onderscheiden finaliteit van strafuitvoering. In de erkenning van deze onderscheiden finaliteit ligt immers het discussiemoment: *de vraag of de vigerende norm bevestigd of herbekeken dient te worden* (VAN GARSSE, 1996; 1997). Deze vraag is duidelijk verschillend van deze van de klassieke reclassering. In een reclasseringsdenken immers wordt niet de vraag gesteld naar de maatschappelijke norm, doch wordt, vanuit een vermeende consensus over deze norm, het onderscheid 'vrijwillige' en 'gedwongen' hulpverlening herleid tot een motivatieverschil in hoofde van de hulpvrager en/of een verschil in probleemurgentie gezien vanuit de samenleving. Gedwongen hulp wordt in dit licht gezien als een mogelijke opstap naar vrijwillige hulp, en als een alternatief wanneer op het vrijwillig aanbod niet ingegaan wordt. Deze benadering gaat voorbij aan de essentie van de menselijke waardigheid, omdat diegenen aan wie de interventie ten goede moet komen, in de probleemanalyse zélf nauwelijks betrokken zijn.

Een reflexieve uitbouw van de welzijnsteams is in dit licht gebaat met een verhoogde aandacht voor methodiekontwikkeling, zowel op het vlak van gedwongen als vrijwillige hulpverlening. Methodiekontwikkeling betekent: een band leggen tussen theoretische analyse en praktische aanpak. Telkens opnieuw moet betracht worden de essentie van de opdracht van de welzijnsteams te verbinden met niet alleen de noden van delictplegers en/of hun naastbestaanden, en van slachtoffers en hun naastbestaanden. Tevens moet de opdracht verbonden worden met de vraag wat de noden van deze mensen verbindt met andere groepen, en welke maatschappelijke processen deze verbinding leggen. Terechte nadruk op een sterk gedifferentieerde dienstverlening moet verbonden kunnen worden met een perspectief van strategische aanwezigheid, op de diverse terreinen van het maatschappelijk leven. Hieronder wordt verstaan dat, vanuit de ervaringen in het werken met justitiecliënteel, kritisch-constructief gekeken wordt naar wat in onze samenleving gebeurt. Het is bv. belangrijk kinderbezoekfaciliteiten te organiseren in de gevangenis, doch het is ook nodig na te gaan hoe de detentie inwerkt op diverse soorten situaties waarin kinderen opgroeien, en te getuigen hoe relatief een kinderbezoek dan is ten opzichte van het aantal situaties

waarin dit bezoekrecht aan kinderen ontzegd wordt. Het is nodig een analyse te maken van de behoeften van gedetineerden, maar het is ook nodig deze behoeften te verbinden met hun leefwereld, d.i. wat hen verbindt met andere groepen in de samenleving, en welke integratiekansen deze mensen ter beschikking staan. Concrete mogelijkheden hiertoe liggen in de ontwikkeling van een nieuw soort rapportagepraktijk – niet over cliënten, doch over ons handelen in deze diversiteit van situaties. Ook hiervan zijn in de werking van de welzijnsteams reeds aanzetten gegeven, bv. wat rechtshulp betreft (RONSSE, 1992), wat de hulpverlening aan langdurig voorgehechten betreft (DE BOECK, 1997), en aan druggebruikers (WILBOORTS, 1995), aan geïnterneerden (JWT, 1999). Ook andere voorbeelden zijn mogelijk; in dit licht is de regelmatige en publieke rapportering van de welzijnsteams over hun uitgangspunten en werking essentieel. De ontmoetingsdagen Justitie-Vlaamse Gemeenschap die sinds het sluiten van het samenwerkingsakkoord jaarlijks georganiseerd worden, om beurt georganiseerd door het Ministerie van Justitie en het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap zijn hiervoor een forum. Deze rapportering kan een steun zijn in de opdracht tot voortdurende actualisering van de in het samenwerkingsakkoord besloten hulpverleningsvisie: een gezamenlijke opdracht, vanuit onderscheiden dimensies, omdat er een onderscheid is tussen 'individu' en 'samenleving', en tussen individuele en maatschappelijke verantwoording. Op het snijpunt tussen beide kunnen de welzijnsteams bijdragen tot de formulering van een werkbaar spanningsveld, d.i. een menswaardige samenleving.

Uitleiding

De toetssteen voor een effectieve bijdrage van de welzijnsteams in de realisatie van het streven naar menswaardigheid blijft de concrete praktijk. Op de recente ontmoetingsdag van de welzijnsteams werd opnieuw benadrukt dat de bijdrage van de Vlaamse Gemeenschap op dit vlak sterk intentioneel blijft en op de concrete uitvoering beleidsmatig vooralsnog te weinig hard gemaakt wordt. Tevens werd gewezen op de belangrijke toename van psycho-sociaal begeleidingspersoneel op het niveau van het Ministerie van Justitie. Deze mensen worden actueel in belangrijke mate ingezet voor de rapportage in het kader van onder meer de voorwaardelijke invrijheidstelling, waarbij vastgesteld wordt dat de rapportage-eisen hoger zijn komen te liggen. Samen met de in het vooruitzicht gestelde herstelconsulenten betekent deze situatie per slotsom een toename van personeel, doch niet per definitie dat de psycho-sociale begeleiding van gedetineerden beter uitgebouwd wordt, of meer mensen dan voorheen kan bereiken (VERSCHUEREN, 1999). Het risico op 'instrumentalisering' van justitiabelen om conceptuele discussies te voeren lijkt m.a.w. ook vandaag niet zover van de realiteit verwijderd. Deze vaststelling kan leiden tot verschillende uitwegen. Een mogelijke uitweg is dat de strafuitvoering zich, vanuit terechte bekommernis om de concrete situatie van deze concrete mensen, op zichzelf terugplooit, en probeert vanuit een humane strafuitvoering maximale integratiekansen te bieden. De begrenzing van deze benadering ligt besloten in het maatschappelijk draagvlak dat hiervoor hoe dan ook gerealiseerd moet worden – de druk op de voorwaardelijke invrijheidstelling, en hiermee gepaard gaande verhoogde, en op zich mo-

gelijks terechte, rapportage-eisen is hiervan een voorbeeld. Een andere uitweg is dat vertrokken wordt vanuit de noodzaak van dit maatschappelijk draagvlak. Niet de reflectie over de relatie criminaliteit en samenleving is dan vertrekpunt van beleid, doch de reflectie over de wederzijdse relatie tussen welzijn en samenleving, en over wat het actuele criminaliteitsgegeven ons hierover leert. Dit betekent een verhoogde aandacht voor de instroom in de strafrechtsbedeling, en voor het inzicht dat deze instroom een met macht uitgevoerd, doch in wezen wellicht machteloos antwoord is op sociale problemen. De vaststelling dat in het *Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting 1999* (VRANKEN, GELDOF & VAN MENXEL, 1999) ook een apart item voorzien is over armoede in de gevangenis (LODEWYCKX, 1999), is in dit licht tekenend.

Bibliografie

BAERT, H., (1991), 'Toekomstoriëntaties Vlaams Welzijnscongres 1990', in *Welzijnsgids, Welzijnszorg, Beleid*, pp. 1-86.

BOUVERNE-DE BIE, M., (1995), 'Armoede en criminaliteit. Armoedebestrijding als instrument voor justitieel beleid', in VRANKEN, J., GELDOF, D. en VAN MENXEL, G., *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1995*, Leuven, Acco, 211-220.

BOUVERNE-DE BIE, M., (1998), 'Over strafuitvoering en sociale activering. Kanttekeningen bij de participatievereiste als criterium voor sociale integratie', *Panopticon* 1998, jg. 19, nr. 2, 87-93.

DEBOECK, H., (1997), *Project psycho-sociale hulpverlening aan langverblijvers in het Antwerpse arresthuis*, Antwerpen, Justitieel Welzijnswerk.

DUPONT, L., (1986), *Welzijnswerk in de schaduw van het strafrecht*, Leuven, Acco.

DUPONT, L., (1997), *Proeve van een voorontwerp van Beginselenwet Gevangeniswezen en tenuitvoerlegging van vrijheidsstraffen*, Leuven, Instituut voor Strafrecht (2 dln.).

GELDOF, D., (1999), *Niet meer maar beter. Over zelfbeperking in de risicomaatschappij*, Leuven, Acco.

HUBEAU, B., (1995), 'De doorwerking van de sociale grondrechten in de Belgische grondwet: over de maximalisten en minimalisten', in VRANKEN, J., GELDOF, D. en VAN MENXEL, G., *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1995*, 157-166.

HUBEAU, B., (1997), 'Arm recht? Over de kansrijke relatie tussen recht en armoede', in CENTRUM VOOR BEROEPSVERVOLMAKING IN DE RECHTEN, 3e Antwerps Juristencongres 1997, *Arm recht? Kansarmoede en Recht*, Antwerpen/Leuven, Maklu/Garant, 27-104.

JWT, (1999), *Voorstellen en bedenkingen vanuit het algemeen welzijnswerk bij het rapport van de commissie internering*, Turnhout, Justitieel Welzijnswerk.

LAMMERTYN, F., (1999), 'Tussen moralisme en moraliteit. Op zoek naar nieuwe vormen van sociale bescherming voor een nieuwe sociale kwestie', in *Alert*, jg. 25, nr. 2, 14-39.

LODEWYCKX, I., (1999), 'Armoede in de gevangenis', in VRANKEN, J., GELDOLF, D. EN VAN MENXEL, G., *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1999*, Leuven, Acco, 170-173.

MINISTER VAN JUSTITIE, (1996), *Oriëntatienota Gevangenisbeleid en Strafbeleid*, Brussel, Ministerie van Justitie.

PETERS, T., VANACKER, J. (eds.), (1997), *Van Oriëntatienota naar penaal beleid?*, Leuven, KULeuven/Panopticon.

RAES, K., (1995a), 'Sociale grondrechten als mogelijkheidsvoorwaarden voor een gelijke individuele vrijheid van eenieder. Over de morele grondslagen en grenzen van individuele rechtsaanspraken', in *Welzijnsgids, Noden, Armoede*, 1-22.

RAES, K., (1995b), 'Over propaganda of onverschilligheid in de jongereninformatie', in *Alert*, jg. 21, nr. 32, 5-12.

RONSE, M., (1992), 'Drie jaar systematische, rechtshulp in de centrale gevangenis te Leuven: een terugblik', in *Panopticon*, jg. 13, nr. 4, 341-365.

SNACKEN, S., (1998), 'Omdat (alle) mensen belangrijk zijn. Bedenkingen bij een "Proeve van voorontwerp van Beginselenwet gevangeniswezen en tenuitvoerlegging van vrijheidsstraffen"', in *Panopticon*, jg. 19, nr. 1, 1-8.

VANDENBROECK, M., (1999), *De blik van de Yeti. Over het opvoeden van jonge kinderen tot zelfbewustzijn en verbondenheid*, Utrecht, SWP.

VAN GARSSE, L., (1996), 'Herstelbemiddeling. Op het scherp van de snee tussen Justitie en Welzijnswerk', in *Sociaal*, jg. 17, nr. , 8-11 en 14.

VAN GARSSE, L., (1997), 'Herstelgerichte detentie? Ervaringen en suggesties van bemiddeling tussen daders en slachtoffers', in *Metanoia*, 4de kwartaal, 48-57.

VAN LANGENDONCK, J., (1981), 'Welzijnsrecht', in *Tijdschrift voor Sociaal Welzijn*, jg. 8, nr. 12, 17-26.

VERSCHUEREN, G., (1999), 'Ontmoetingsdag Welzijnsteams 1999', in *Winket*, jg. 4, nr. 4, 71-75.

VRANKEN, J., GELDOF, D., VAN MENXEL, G., *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek (opeenvolgende uitgaven sinds 1991)*, Leuven, Acco.

WILBOORTS, W. (red.), (1995), *Druggebruikers tussen Britselei en Begijnenstraat*, Antwerpen, JWW i.s.m. VAD en VFFW.